

11. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Л., 1941. – 624 с.

Маторін Б.

– старший викладач кафедри російської мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету

УДК 81'365.5"18/20"

**ВИДІЛЕННЯ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИМИ
Й АМЕРИКАНСЬКИМИ ЛІНГВІСТАМИ
(лінгвоісторіографічний аспект)**

У статті подано оцінку наукових позицій Й. Аделунга, Ш. Бато, Н. Бозе, К. Беккера, Ф. Вегенера, А. Вейля, А. Вейсмана, Г. Габеленца, О. Есперсена, Г. Пауля та ін. граматистів щодо проблеми статусу членів речення і принципів їх виділення. Встановлено, що нового було внесено лінгвістами в розв'язання цієї проблеми і яке це має значення для мовознавства. Окреслено перспективи подальшого дослідження членів речення.

Ключові слова: лінгвоісторіографія, члени речення, принципи виділення членів речення.

Маторин Б.

– старший преподаватель кафедры русского языка и
литературы Донбасского государственного педагогического
университета

**ВЫДЕЛЕНИЕ ЧЛЕНОВ ПРЕДЛОЖЕНИЯ
ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИМИ И АМЕРИКАНСКИМИ ЛИНГВИСТАМИ
(лингвисторграфический аспект)**

В статье дана оценка научных позиций И. Аделунга, Ш. Бато, Н. Бозе, К. Беккера, Ф. Вегенера, А. Вейля, А. Вейсмана, Г. Габеленца, О. Есперсена, Г. Пауля и др. грамматистов по проблеме статуса членов предложения и принципов их выделения. Установлено, что нового было внесено лингвистами в решение этой проблемы и какое это имеет значение для языкознания. Определены перспективы дальнейшего исследования членов предложения.

Ключевые слова: лингвисторграфия, члены предложения, принципы выделения членов предложения.

Matorin B.

– Senior Lecturer, Russian Language and Literature Department,
Donbas State Teachers' Training University

**WESTERN EUROPEAN AND AMERICAN LINGUISTS'
THEORIES ON MEMBERS OF THE SENTENCE
(linguistic historiographic perspective)**

The article interprets scientific theories on members of the sentence and the principles of their classification worked out by J. Adelong, Ch. Batteux, N. Beauzee, N. Becker, F. Wegener, H. Weil, A. Weismann, H. Gabelentz, O. Jespersen, H. Paul and other grammarians. New ideas introduced by these linguists and their role in Linguistics have been outlined. Potential future directions of research into members of the sentence have been stated.

Key words: *Linguistic Historiography, members of the sentence, the principles of classification of members of the sentence.*

Постановка проблеми. На сьогодні в лінгвістиці однією з суперечливих й актуальних залишається проблема статусу членів речення і принципів їх виділення. Дослідженням цієї проблеми займалися не лише вітчизняні мовознавці. Певну увагу привертають праці європейських та американських граматистів.

Аналіз останніх досліджень. Значний вплив на зародження та розвиток теорії членів речення в європейському мовознавстві мали положення психологічного напрямку. Порушену проблему висвітлювали в контексті актуального членування речення.

Заслужують на увагу наукові позиції Ш. Бато [8], Н. Бозе [9], К. Беккера [10], А. Вейля [13], Г. Габеленца [11; 12], О. Єсперсена [3], Г. Пауля [7] та інших зарубіжних мовознавців.

Метою статті є лінгвоісторіографічне дослідження проблеми членів речення і принципів їх виділення, а також висвітлення різних поглядів на окреслену проблему в працях європейських та американських граматистів.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**:

- 1) проаналізувати позиції європейських та американських граматистів щодо проблеми вивчення членів речення;
- 2) встановити, що нового було внесено лінгвістами в розв'язання цієї проблеми і яке це має значення для мовознавства;
- 3) окреслити перспективи подальшого дослідження членів речення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукової концепції Г. Габеленца можна знайти в дослідженнях І. І. Ковтунової [5], К. Г. Крушельницької [6], Ю. Я. Бурмистровича [1] тощо. Прийнято вважати, що саме Г. Габеленц уперше використав терміни *психологічний підмет* та *психологічний присудок*: «Очевидним є те, що спочатку я називаю те, що пробуджує мою думку, про що я розмірковую, мій психологічний підмет, а потім те, що я про нього думаю, мій психологічний присудок, а потім, якщо потрібно, знову обох зроблю предметом наступної думки та мовлення» [12, с. 374]. На думку Г. Габеленца, у процесі лінійного розгортання речення в мовленні кожен попередній компонент виступає в ролі психологічного підмета щодо безпосередньо наступного компонента (психологічного предиката). Зазвичай порядок членів речення в більшості мов є сталим, бо означення чи додаток завжди стоять перед або після підмета й ін. Найбільш показовою стосовно цього є французька мова.

Варто зазначити, що Г. Габеленцем сформульовано таке правило, що «незалежно від складу членів речення, спочатку в

реченні стоїть психологічний підмет, потім – психологічний присудок» [12, с. 380]. «Психологічний підмет зазвичай знаходиться перед психологічним присудком, тому що на перше місце мовець ставить те, що породжує його думку, а на друге – те, що він про це думає» [12, с. 379]. Проте ця теза дещо суперечить дійсності, оскільки інколи ми виділяємо логічним наголосом як перший елемент речення саме психологічний присудок.

Як наголошували дослідники, члени речення є складовими компонентами цілого, і комунікативне навантаження кожного із них існує лише по відношенню до інших членів речення. Суперечливим видається співвідношення головних і другорядних членів речення, своєрідно лінгвісти тлумачать і головні члени речення. Загалом європейські мовознавці розглядають члени речення, ґрунтуючись на дослідженні членування речення.

Так, зокрема, Н. Бозе [9] пов'язував прямий порядок слів у реченні з природним плином думок. Цей порядок мовознавець називав не лише «природним», а й «аналітичним», оскільки він відображає аналітичну роботу розуму, яка здійснюється через спрямування від суб'єкта судження до його атрибута і від них – до їх доповнення (у широкому трактуванні цього терміна). Аналітичний порядок Н. Бозе вважав універсальним. Тому, на думку вченого, суб'єкт речення зазвичай передує його атрибуту (предикату), а їх поширювачі виступають у постпозиції. Фрази, у яких спостерігається відхилення від аналітичної діяльності розуму, Н. Бозе інтерпретував як «фігуративні». Подібний підхід вважають традиційним. Іншої думки щодо пояснення інверсії дотримується Ш. Бато [8].

Ш. Бато розрізняв два типи порядку слів – «граматичний» та «ораторський». «Грамаітичний порядок» мовознавець пов'язував з точною, науковою мовою, тому вважав «штучним». «Ораторський порядок», навпаки, він кваліфікував як «природний», оскільки ним послуговуються, зазвичай, у розмовній чи поетичній мові. Якщо перший Ш. Бато назвав «порядком науки», то другий – «порядком серця». Коли мовець нецирий, вважав Ш. Бато, він використовує «граматичний порядок», при якому кероване слово йде за головним. Він є «метафізичним порядком», тобто таким, при якому здійснюється пізнання, – від причини до наслідку, від субстанції до якості тощо. Якщо співрозмовник керується в розташуванні слів не холодною свідомістю, а своїм «інтересом» до описуваної в реченні ситуації, він використовує «ораторську конструкцію». «Ораторський порядок» у Ш. Бато традиційно є інверсією щодо «граматичного порядку», проте наявні випадки, коли ці порядки співпадають. Це спостерігається тоді, коли на місці важливого або головного у процесі побудови речення виступає той компонент ситуації, який позначається предметом. Зазвичай ці порядки не співпадають у

випадках, коли компоненти, найбільш важливі для мовця, виражено іншими членами речення. Проте у будь-якому випадку слово з семантикою «головного об'єкта» займає в «ораторській конструкції» препозицію. Ш. Бато писав: «Головний об'єкт в ораторській конструкції не є завжди одним і тим самим. Це чи суб'єкт дії, чи об'єкт дії. В одному контексті він може бути дією, а в іншому – обставиною чи способом дії. Отже, дієслово, дієприслівник, суб'єкт, означення, керована дієсловом форма іноді займають перше місце у реченні» [цит. за: 4, с. 478]. При перекладі «ораторських конструкцій» з однієї мови іншою можливе використання різних «граматичних порядків», проте не повинно бути розходжень в «ораторському порядку». Саме тому Ш. Бато дійшов висновку, що перше місце посідає те слово, яке є визначальним для мовця. Таким словом учений вважав підмет.

У своїх граматичних дослідженнях Й. Аделунг (так само, як і Ш. Бато) домінантним членом у реченні вважав підмет. На думку Й. Аделунга, підмет – це такий член речення, який означає дещо невизначене й виражає «основне поняття». Й. Аделунг термінологічно розмежовує штучний та природний підмет і присудок. Підмет, як природний, так і штучний, виражає «найбільш важливу та найбільш невизначену ідею, а присудок роз'яснює її» [цит за: 4, с. 507]. Необхідність у такому розмежуванні виникає, коли той чи той член речення в позиції присудка виражає «основне поняття». Так, зокрема, при природному порядку слів таке поняття виражає підмет, проте позиція підмета є значущою при інверсії. На початку речення присудок починає виконувати функцію підмета. Саме в цій позиції може виступати й будь-який інший другорядний член речення, якщо він виражає «основне поняття». Виконуючи функцію підмета, він не набуває граматичних категорій підмета. Й. Аделунг витлумачував функції головних членів речення дуже своєрідно. Це засвідчує той факт, що у підметі лінгвіст вбачав, з одного боку, той член речення, який позначає щось невизначене, а з іншого, Й. Аделунг вважав, що в реченні він виражає «основне поняття». У першому випадку вчений найбільше наблизився до традиційного розуміння підмета, проте дещо по-іншому інтерпретував суб'єктивну функцію – ту, яку ми знаходимо зараз у ремі.

На відміну від Й. Аделунга, А. Вейль [13] виділяв підмет з позиції традиційного вчення про члени речення. Так, підмет – це те, про що говориться у реченні, а присудок дещо повідомляє про нього. Функцію головного компонента А. Вейль співвідносить не лише із підметом, а й з іншими членами речення, які займають позицію на початку речення. Мовознавцем також приділено певну увагу й видам логічного зв'язку між членами речення.

Потрібно відзначити внесок німецького мовознавця Г. Пауля в розробку питань про члени речення. Дослідження лінгвіста ґрунтувалися на синтаксичному та логіко-граматичному підходах: він не лише визначив складові частини речення з граматичного та психологічного поглядів, але й проаналізував взаємодію між членами граматичного речення та складниками психологічного судження. Г. Пауль зазначав, що будь-яке речення формують принаймні два елементи. Цілком природно, що їх прийнято називати *підметом* та *присудком*. Саме ці граматичні категорії перебувають у психологічному співвідношенні. «Психологічний підмет – це та сукупність уявлень, яка від самого початку займає місце у свідомості мовця і до якої потім приєднується інша сукупність – психологічний присудок» [7, с. 147]. Водночас Г. Пауль відразу порадив відмежовувати психологічний підмет (і відповідно присудок) від граматичного, тому що вони не завжди є тотожними. Г. Пауль, зокрема, вважав, що кожен член речення, у якій би граматичній формі він не виступав, може бути чи психологічним підметом, чи психологічним присудком.

Г. Пауль досліджував і засоби розрізнення підмета та присудка. Одним із таких засобів лінгвіст визначив силу наголосу. В ізольованому реченні психологічний присудок є більш вагомим елементом, який вносить дещо нове, і тому на нього падає більш сильний наголос. Іншим суттєвим засобом такої диференціації вчений вважав порядок слів. Зазвичай психологічний присудок виступає в постпозиції щодо психологічного підмета. Відповідно, граматичний присудок у препозиції є психологічним підметом.

І. І. Ковтунова зазначає, що провідним членом речення вчений вважає психологічний присудок, адже «саме психологічний присудок є більш важливим елементом, який вносить дещо нове у речення» [5, с. 39–43]. Проте, крім психологічного підмета і психологічного присудка, Г. Пауль виділяв «зв'язуючі члени речення», і зв'язку як окремих членів речення.

Г. Пауль акцентував увагу також на випадках, коли один член судження утворює речення. Таке протиріччя мовознавець пояснив тим, що один із членів речення, зазвичай, психологічний підмет, є зрозумілим з попереднього контексту, а тому не отримує мовного вираження. Так, речення питальної модальності вимагають відповіді, що може складатися з одного присудка, а підмет міститься лише в питанні (попередньому контексті).

Не залишилося поза увагою мовознавця і співвідношення членів речення з частинами мови. На думку Г. Пауля, психологічний підмет чи його складова, зазвичай, морфологічно оформлюються анафоричним займенником (відносним), що виступає у препозиції. Питальний займенник зазвичай є засобом вираження присудка чи

його частиною. Функцію психологічного присудка може виконувати й той компонент речення, до складу якого входить заперечна частка, а також така, яку можна виділити за допомогою слів типу *особливо, перш за все, лише, виключно* тощо.

Щоправда, О. Єсперсен у «Філософії граматики» [3] критикує термінологічну базу Г. Пауля. Як зазначав Д. М. Шмельов, сам О. Єсперсен досліджував головні члени речення. У працях ученого йдеться про «первинний компонент» (підмет) й «аднекс» (присудок).

О. Єсперсен у зазначеній вище праці стосовно термінології, запропонованої Г. Габеленцем та Г. Паулєм, писав: «Важко уявити собі більш не потрібні складності. Чому не відмовитися в такому випадку взагалі від термінів *підмет* і *присудок* і не сказати просто, що головне для слухача в конкретному повідомленні може залежно від обставин бути вираженим будь-яким членом речення?» [3, с. 167].

Науковець пропонував виділяти дві категорії «Ранг» і «Нексус». О. Єсперсен відмовився від категорії частини мови; запровадив теорію «трьох рангів»; запропонував учення про первинні (головні члени речення), вторинні (другорядні члени речення) та третинні (залежні члени речення) компоненти речення. Ця теорія дозволила провести глибинні дослідження одиниць мови. Також О. Єсперсен акцентував увагу на тому, що ідея «трьох рангів» не співпадає із поділом слів на частини мови. Так, зокрема, науковець не пов'язує ознаки первинності, вторинності та третинності з певними синтаксичними функціями. Зазначимо, що окремі наукові положення О. Єсперсена викликали суперечки серед лінгвістів того періоду.

Теорія «трьох рангів» уперше дозволила побачити ієрархію синтаксичних відношень. Так, О. Єсперсен у сполученні *terribly cold weather* виділив слова першого рангу (первинні) – *weather*, другого (вторинні) – *cold* та третього – *terribly*. На думку мовознавця, будь-яке складне визначення предмета характеризується нерівноправністю його компонентів.

Основним недоліком теорії «трьох рангів» постає відсутність критеріїв розмежування кожного з рангів.

Ф. Вегенер у мовленні виокремлював *логічний підмет* (або експозицію), який пов'язував із певною попередньою ситуацією, а також *логічний присудок*, що надає нові відомості про логічний підмет. Мовознавець звертав увагу на той факт, що логічні категорії не завжди співпадають з граматичними [див. про це докладніше : 4].

К. Беккер поверхнево характеризував член речення, який виражає «основне поняття». Лінгвіст стверджував, що за допомогою певного члена речення мовець лише вказує на якість протиставлення [10].

Аналізу категорії членів речення і принципів їх виділення присвячено наукові студії А. Вейсмана. В. В. Виноградов, дослідивши лінгвістичний доробок ученого, зосередив увагу на ґрунтовному аналізі другорядних членів речення мовознавцем, який і пропонував власні формулювання: атрибут, об'єкт, прислівниковий вираз. Проте В. В. Виноградов це нововведення вважав зайвим [2].

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**.

Проблема членів речення має досить тривалу історію дослідження, проте на жодному етапі її вивчення в лінгвістичній науці не існувало єдиної точки зору щодо принципів виділення членів речення. В одних випадках домінував формальний принцип класифікації членів речення, в інших – семантичний.

Сучасний етап демонструє поєднання обох принципів лінгвістичного аналізу членів речення. Це стало поштовхом у подальшому вирізняти члени речення як формального, так і семантичного плану.

Категорія членів речення в європейському та американському мовознавстві висвітлювалася в контексті актуального членування речення (Г. Пауль, Г. Габеленц, Н. Бозе, Ш. Бато та ін.). Значну увагу було приділено з'ясуванню індивідуального аспекту категорії головних членів речення (Й. Аделунг, Г. Вейль). Західноєвропейські дослідники вважали, що члени речення є складовими компонентами цілого, і комунікативне навантаження кожного із них існує лише по відношенню до інших членів речення. О. Есперсен відмовився від категорії частини мови та впровадив теорію «трьох рангів». Отже, у висвітленні питань щодо диференціації членів речення в студіях західноєвропейських дослідників помітна певна непослідовність та суперечливість.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні низки актуальних питань проблеми членів речення і принципів їх виділення на сучасному етапі розвитку мовознавства, бо зрозуміло одне, що традиційне вчення про члени речення не спроможне пояснити всі синтаксичні явища, хоча воно й приваблює своїми фундаментальними вихідними поняттями.

Література

1. Бурмистрович Ю. Я. Важнейшие концепции современной русистики : учебное пособие для филологов высших учебных заведений / Юрий Яковлевич Бурмистрович. – Абакан : Изд-во Хакасск. гос. ун-та им. Н. Ф. Катанова, 2008. – 216 с.
2. Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потебни и Фортунатова) / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Изд-во Московск. ун-та, 1958. – 400 с.
3. Есперсен О. Философия грамматики / Отто Есперсен. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 408 с.

4. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис : Монографія / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
5. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения : учеб. пособие / Ирина Ильинична Ковтунова. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 238 с.
6. Крушельницкая К. Г. К вопросу о смысловом членении предложения / Клавдия Григорьевна Крушельницкая // Вопросы языкознания. – 1956. – № 5. – С. 55–67.
7. Пауль Г. Принципы истории языка [Электронный ресурс] / Герман Пауль. – М., 1960. – Режим доступа : http://genhis.philol.msu.ru/article_28.shtml
8. Batteux Ch. De la construction oratoire / Charle Batteux. – Paris : Chez Desaint & Saillant, Libraires, rue S. Jean-de-Beauvais, 1763. – 459 p.
9. Beauzée N. Grammaire générale ou exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage, pour servir à l'étude de toutes les langues / Nicolas Beauzée. – Paris : De l'imprimerie de J. Barbou, rue & vis-à-vis la grille des Matharins, 1767. – Т. 2. – 668 p.
10. Becker K. Ausführliche deutsche Grammatik / Karl Ferdinand Becker. – Frankfurt am Main, 1842. – 345 s.
11. Gabelenz G. von der. Weiteres zur vergleichenden Syntax: Wort- und Satzstellung / Georg von der Gabelenz // Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft. – 2010. – № 8. – S. 129–165.
12. Gabelenz G. von der. Ideen zu einer vergleichenden Syntax / Georg von der Gabelenz // Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft. – 1869. – № 6. – S. 374–384.
13. Weil H. De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparees aux langues modernes. Question de Grammaire générale. Troisième édition / Henry Weil. – Paris : Librairie A. Franck, 1879. – 101 p.

Ніколайчук А.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Хлиніна М.

– здобувач ступеня вищої освіти «Бакалавр» англо-німецького відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

УДК 81'367.335-112

**ЕВОЛЮЦІЯ ПАРАТАКСИСУ Й ГІПОТАКСИСУ
В СТУДІЯХ УЧЕНИХ ХАРКІВСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ**

Стаття присвячена аналізу основних положень паратаксису й гіпотаксису в працях лінгвістів Харківської школи. Визначено коло питань, які привернули увагу вчених. Проаналізовано гіпотези учених Харківської лінгвістичної школи про розвиток і походження сурядності й підрядності складного речення. Розглянуті положення, що зберегли своє значення до теперішнього часу.

Ключові слова: паратаксис, гіпотаксис, складне речення, Харківська лінгвістична школа.